

Kékesdi-Boldog Dalma

Informális cenzúrarendszer az államszocialista Romániában

Kiss Ágnes *Finomhangolás* című könyvéről

Az államszocialista cenzúra mechanizmusai nemcsak a nyilvános szférában működtek; beleitták magukat a mindennapi élet gyakorlataiba, informális struktúráiba is. A cenzúrarendszer a főbb jellemzőit tekintve közel azonos módon működött a Keleti blokk államaiban, ám az irányításban és a tényleges megvalósulásban több regionális sajátosságot találhatunk (Bajomi-Lázár et al. 2019). A szovjet-kommunista sajtómodellben (Sieber et al. 1956/1984) hivatalosan nem volt cenzúra, így nem voltak világos szabályok arra vonatkozóan, hogy mi megengedett, s mi esik tiltás alá. A politikai iránymutatásokat homályosan fogalmazták meg, gyakran változtak, ezért nehezen lehetett követni és értelmezni azokat. A bizonytalanságcsökkentés érdekében az ellenőrzők és az ellenőrzöttek motiváltak voltak abban, hogy valamiféle együttműködés alakuljon ki közöttük.

Kiss Ágnes *Finomhangolás – Koordináció és kontroll a szovjet típusú cenzúrarendszerekben – Romániai példák (1949–1989)* című közelmúltban megjelent könyvében a szovjet típusú cenzúrarendszert vizsgálja: arra a kérdésre keres választ, hogy az a kiszámíthatatlan politikai normarendszer ellenére mitől volt eredményes és koherens. Kutatásában szakít az elnyomók–elnyomottak, a megfigyelők–megfigyelték, a rosszak–jók dichotómiákkal, és új nézőpontot kínál: az informalitásra helyezi a hangsúlyt. Vállaltan jeleníti meg azt a narratívát, amelyben a cenzorok nem mint könyörtelen végrehajtók, hanem mint esendő emberek szerepelnek, akik között vannak „megkeseredettek, udvariasak, szerények, lelkesek, egyesek intelligensek, mások sötétek” (30. o.). Kiss nem vitatja a formális szervezetek és intézményrendszerek domináns szerepét, nem értékeli alul a Román Kommunista Párt erőskezű irányítását, hanem ezt a makro- és mezoszintű struktúrát egészíti ki saját mikrotörténeti szintű kutatási eredményeivel. A vertikális (vagyis felülről lefelé szerveződő, formális és hierarchizált) helyett a horizontálisan (vagyis az informális, oldalirányú kapcsolatok útján) működő cenzúrarendszert vizsgálja, és úgy érvel, hogy az informális cenzúra nem kizárólag a megfélemlítésen keresztül működött, hanem a cenzor és a szerző között létrejöhett egy kiegyensúlyozottabb kapcsolat is.

Kiss szerint a cenzúranormák megértése, pontosítása és végrehajtása komoly koordinációt igényelt, ezért volt szükség arra, hogy kiépüljön a hivatalos mellett egy bizalmi kapcsolatrendszer is a felek között. A jó személyes viszonyok idővel lehetővé tudták tenni a cenzor félrenézését, a vele való összekacsintást, esetenként az alkudozást és a határok feszegetését is. Ezek a kapcsolatok társadalmi tőkeként is funkcionáltak, mert elősegítették egyebek mellett azt, hogy a főszerkesztők vagy a magasabb presztízsű írók bennfentes információkat szerezzenek. Mindez ösztönözte az öncenzúrát, a közös „munka” pedig a párt várákozásainak megfelelő műveket eredményezett, ami megtartotta a szerzőket, legitímálta a cenzorok szerepét, és visszaigazolta munkájuk eredményességét. Más szavakkal: a jól működő informális cenzúrarendszer mindkét fél számára kedvező következményekkel járhatott.

A könyv hat fejezetből áll. Az elsőben a szerző a cenzúranormák értelmezéseit mutatja be, megkülönböztetve egymástól a formális (vagyis az explicit módon kifejezett, direkt módszereket alkalmazó, hatalomtól független) és az informális (vagyis az implicit, a manipuláció elemeit is magában foglaló, kemény szankciókkal dolgozó, politikai ellenőrzés alatt álló intézményrendszerrel dolgozó) cenzúrát. Ezt követően a második és a harmadik fejezetben ismerteti a szovjet típusú cenzúrarendszer sajátosságait, majd felvázolja a kutatás kereteit. Kiss Judit kutatása abban jelent újítást a cenzúratörténeti szakirodalomhoz képest, hogy a cenzúrarendszer formális dimenzióját a szervezettervezés és a strukturális kontingenciaelmélet alapján írja le, vagyis olyan kulcsfogalmakkal dolgozik, mint a feladatvégzés, az információáramlás, a hálózatosodás (*networking*) és a feladatköri bizonytalanság (*task uncertainty*). A szervezetek és az alkalmazottak közötti koordinációs és kontrollmechanizmusokat

vizsgálva megállapítja, hogy a szovjet típusú cenzúrában magas volt a feladatköri bizonytalanság, amelyet személyes és csoportos interakciókkal, úgynevezett függőleges és oldalirányú igazodásokkal lehetett csökkenteni (46. o.). Ezt követően bemutat négy informális gyakorlatot (a kiegészítőt, az elhajlót, a versengőt és az élőködőt), amelyek alapján vizsgálja a szereplők közötti kapcsolatok jellegét és az interakciók mintázatát.

A negyedik fejezetben a romániai cenzúra rendszerét, intézményi rendszerét, működési mechanizmusait és korszakait ismerteti. Itt kaptak helyet az esettanulmányok is, amelyek rávilágítanak arra, hogy számos ellenőrzőponton keresztül kellett átmennie egy kéziratnak ahhoz, hogy végül nyomtatásban megjelenhessen. A szerző részletesen, példákkal illusztrálva mutatja be a cenzorok kiválasztásának folyamatát, illetve a koordinációjuk és az ellenőrzésük különböző technikáit. Az ötödik fejezetben a cenzúra szereplőinek profilját, a „jó” és a „rossz” cenzor képét vázolja fel, és mikrotörténeteken keresztül szemlélteti a sokrétű informális háló működését.

Kiss Ágnes ötvözi a hagyományos intézményelemző módszereket (szervezeti struktúra ismertetése, jogi szabályozók értelmezése és értékelése) és az etnográfiai megközelítést (geertzi sűrű leírás). Nagy mennyiségű primér forrással dolgozik, több helyen tesz kitekintést, s von párhuzamot más kelet-európai állam cenzúra rendszerével. Több dimenzióból és több szereplő nézőpontjából enged betekintést a romániai cenzúra működésébe, ennek ellenére a kötetben nem különül el eléggé a tömegmédiá és az elitkultúra irányítása. Összemosódik a sajtó és az irodalmi szféra, ezzel együtt a napilapok és a szűkebb olvasóközönsséggel rendelkező kiadványok, a román nyelvű és a határon túli magyar nyelvű irodalom, vagy éppen a szamizdatok cenzúrája.

A könyv a szerző doktori értekezésének bővített változata, ami érezhető a szövegezésen, illetve a szerkesztésen: az elméleti és a módszertani alapozó fejezetek túl részletesek, azonban a kötet végéről hiányzik egy összegző fejezet, amelyben ezek összekapcsolódnának az empirikus anyaggal és ezáltal láthatóvá válna a romániai cenzúra rendszer teljes képe. Mindezek ellenére Kiss Ágnes cenzúratörténete a megközelítésmód és az empirikus anyag feltárása miatt hiánypótló a magyar nyelven írt társadalomtudományi igényű elemzések között.

A *Finomhangolás* a Románia történetét bemutató, Bárdi Nándor, Gidó Attila és Jakabffy Tamás által szerkesztett „20. század” című sorozat hatodik kötete. (Kiss Ágnes: *Finomhangolás. Koordináció és kontroll a szovjet típusú cenzúra rendszerekben. Romániai példák (1949–1989)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület & Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2022, 204 oldal, ISBN 978-606-739-208-1, 4800 forint)

Irodalom

Bajomi-Lázár, Péter, Aukse Balčytienė, Alina Dobрева & Beata Klimkiewicz (2019): History of the Media in Central and Eastern Europe. In: Klaus Arnold, Paschal Preston & Susanne Kinnebrock (eds.): *The Handbook of European Communication History*, pp. 277–298. Chichester: Wiley Blackwell.

Siebert, Fredrick S., Theodore Peterson & Wilbur Schramm (1956/1984): *Four Theories of the Press*. Urbana & Chicago: Chicago University Press.

Kékesdi-Boldog Dalma a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációtudományi Doktori Iskolájában szerzett doktori fokozatot 2021-ben. 2022 óta tanít a Budapesti Gazdasági Egyetem Kommunikáció Tanszékén. Kutatási területe a szovjet-kommunista sajtómodell magyar változata, a Kádár-kori médiapolitika és a csernobili atomkatasztrófa hazai médiareprezentációja. Lapunk szerkesztője. E-mail: boldog.dalma@gmail.com.